

בן דוד עד אן, ובוה יצאנו אף מידי חששא דחששא... ואולם הערני אחד נגדי
וזהו: עדיין לא נגמרה המלחמה ומי יודע אפשר שמה שעבר עלינו הוא חבלי
משיח, וע"כ יש לנו לדחות את ההחלטה עד לאחרי המלחמה. נימוק זה יש בו
בנותן טעם וראוי לתשומת לב...

בשנת תש"ט, ארבע שנים בלבד אחר כתיבת התשובה, כאשר ממדי
ההשמדה והאובדן התבררו ביתר שאת, נסוג ככל הנראה הרב הרצוג
מדבריו הראשונים במסגרת תקנה מינורית ורזה של הרבנות
הראשית בראשותו. התקנה קבעה את יום עשרה בטבת כיום
הזיכרון לשואה וכיום הקדיש הכללי והכילה כמה סעיפים:

- א. במשך כל היממה של עשרה בטבת ידלוק בכל בית נר
נשמה.
- ב. יוסיפו תפילות אזכרה מיוחדות לאחר קריאת התורה
בשחרית ובמנחה.
- ג. ילמדו משניות מיוחדות ברבים, מהמסכתות: ברכות,
סוטה ועוקצין.
- ד. כל הקהל, להוציא אלה ששני הוריהם בחיים, יאמרו קדיש
יתום וקדיש דרבנן בכל תפילות היום: בערבית, בשחרית
ובמנחה.

מה גרם לו לרב הרצוג לוותר על מחשבתו הנחרצת בדבר קביעת
יום תענית מיוחד לקדושי השואה ולהמירה בתקנה קלה כהדלקת נר
נשמה, משניות וקדיש?

למעשה, אין להחלטה זו של הרה"ר הד ציבורי רחב. מלבד מוסדות
חינוך השייכים לזרם הממלכתי-דתי, ועוד בתי כנסת הקשורים עם

יום הקדיש הכללי ויום הזיכרון לשואה ולגבורה בין עשרה בטבת לכ"ז בניסן

הרב שלמה ברין

שתי תקנות

שאלה: אם יש כח ואפשרות בידי חכמי דורנו לקבוע יום תענית לדורות, לזכר
ימי השואה?

בחדש טבת תש"ה, חודשים אחדים בטרם הסתיימה השמדת יהודי
אירופה בידי הצוררים השיב הרב הראשי לארץ ישראל, הרב יצחק
אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל תשובה מפורטת וחיובית:

וכלום בא חורבן כזה על ישראל מיום שנחרב בית המקדש, מהרה יבנה, וצריך
להתעורר בתשובה שנה שנה על אותו החורבן הנורא והאיום שבא עלינו
בעונותינו, ונמצא שאין מקום לחשש הנ"ל, ומלבד זאת, להניח את דעת
המערערים הרי אפשר לנו לפרש בלשון הזה, אין קובעין את התענית אלא עד
שיבוא . מורה צדק או עד סוף תקופה ידועה (כגון עד שנת תש"ן) אם לא יבוא

הציונות הדתית, יום עשרה בטבת איננו נתפס בציבור הרחב כיום זיכרון לשואה.

לעומת זאת, בשנת תשי"ט חוקקה הכנסת את חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה שבו נאמר:

כ"ז בניסן הוא יום הזיכרון לשואה ולגבורה. מוקדש, מידי שנה בשנה, להתייחדות עם זכר השואה שהמיטו הנאצים ועוזריהם על העם היהודי, ועם זכר מעשי הגבורה ומעשי המרד בימים ההם.

תחילתו של יום הזיכרון הוא משקיעת החמה וסיומו עם צאת הכוכבים למחרת.

(חוק יום הזיכרון לשואה ולגבורה, תשי"ט – 1959 [4])

המדינה מציינת את יום כ"ז בניסן באופן ממלכתי וציבורי בהיקפים נרחבים. בטקסים, בשידורי רדיו וטלוויזיה ועוד. אף מחוץ לגבולות המדינה, קהילות יהודיות בעולם מעלות את זיכרון השואה ביום כ"ז בניסן.

מעניין לשים לב לשוני המהותי בתוכנו של שתי התקנות. הראשונה, זו של הרבנות הראשית לישראל עיקרה בלימוד ותפילה, כדרך מסורת ישראל מדורי דורות. ואילו השניה, זו של בית המחוקקים של מדינת ישראל, בטקסים, בהדלקת משואות, בצפירה ובכיוצא בזה.

שוני נוסף ובולט בין התקנות בא לידי ביטוי בעיתוי ובמה שהוא מבטא. הרבנות הראשית קבעה את עשרה בטבת, צום העשירי, אחד מארבעת הצומות שכבר מוזכרים בנביא (זכריה ח'), כיום תענית של תשובה ותפילה על כל המשתמע מכך. ואילו המדינה קבעה את יום כ"ז בניסן בחודש ש"א אין מספידים בו ואין מתענים בו¹, ואף לא נופלים בו אפיים¹. מעבר לתאריך הבעייתי של חודש ניסן, יש מקום להסתייג ואף להתקומם על הבחירה לזכור את השואה דווקא בהקשר של מרד גטו ורשה. כאילו הגבורה היהודית בימי השואה מתגלמת במיטבה רק בהנפת נס המרד באקדחים ובחומרי נפץ.²

מנהיגי היהדות החרדית נמנעו מלקבוע יום זיכרון מיוחד לקדושי השואה והוא נפקד מלוח השנה של הציבור החרדי. שלושה מגדולי רבני התקופה התייחסו במפורש ובכתב לסוגיה זו ואף הביעו התנגדות לקביעת יום תענית על השואה. כל אחד מהם נימק זאת באופן אחר אך הגיע לאותה מסקנה.

דעת החזון איש

ה'חזון איש' משיב לשואל בדבר קביעת אבלות ותענית על חורבן יהודי אירופה. איגרת התשובה מובאת כאן כלשונו:

...ביסוד זה צריך שאלת חכם, אם חייבין לנהוג ז' ימי אבלות על הצרות הנוראות שעברו עלינו אם לא. אם חייבים, אין צריך הסכמות. ואם פטורים, הרי כבר אנו מזהרים לנהוג בפטור זה מפני שהתורה פטרתן, ולשמע מזבח

¹ שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תכט.

² המרד פרץ בערב פסח 1943 ונמשך כמה שבועות. לציון זיכרון השואה עם זיכרון גבורת ההתקוממות והמרד יש סיבות ידועות על רקע מלחמות הגבורה לתקומת המדינה. שאלת 'ההליכה כצאן לטבח' שעמדה בניגוד מוחלט לאתוס הציוני הטרידה מאוד את היישוב בארץ בראשית שנות המדינה. על השינוי שחל בעניין זה בעיקר לאחר משפט אייכמן כבר נכתב. עם השנים מציינים פחות את 'הגבורה' ויותר את השואה. למעשה, 'יום השואה והגבורה' הפך בימינו בעיקר ל'יום השואה'.

טוב. ההצעה להיכנס ולקבוע ולעשות, לגזור ולקיים, היא כהקלת ראש ח"ז ביסוד ההלכה וראוי להסירה מעל הפרק בטרם הועלתה.³

כן קביעת תענית לדורות הוא בכלל מצווה דרבנן, ומה שיש בידינו הוא מזמן שהייתה עדיין נבואה, ואיך נעזי פנינו, דור שטוב לו השתיקה, להרהר כזאת לקבוע דברים לדורות. והרי ההצעה הזאת מעידה עלינו כמתכחשים בכל חטאותינו ושפלינו, בזמן שאנו מלוכלכים בעוונותינו ובפשעינו, דלים וריקים מן התורה וערומים ממצוות. אל נא נעבור לגדולות ממנו, נחפשה דרכינו ונשובה, וזוהי חובתנו כמו שנאמר הלא זה צום וכו'.

(קובץ איגרות חזו"א חלק א, איגרת צו)

הדברים חדים וחריפים. תקנת תענית היא בגדר הוספה על המצוות שהיא דבר נלוז והקלת ראש ביסוד ההלכה, משום שדור עני אנו, דלים וריקים, דור שהשתיקה יפה לו. משום כך אין להוסיף ולתקן יום תענית שאיננו בר תוקף כמצווה דרבנן.

זאת ועוד: לדעת החזון איש ניטיב לעשות אם נפנה את צערנו ואבלנו להטבת דרכינו ולשוב בתשובה. האם נימוקו של החזון איש הוא נימוק הלכתי-פורמלי בדבר יסוד תקנות? או שמא יש כאן תפיסה עקרונית ומהותית, בדבר חולשתה של האומה ומעמדה הרופף, וכן חולשתה של הנהגתה הדתית התורנית שאפילו קביעת תענית על השואה גדולה ממידותיה: "אל נא נעבור לגדולות ממנו". החזון איש סתם ולא פירש אם מעמדה הרופף של האומה והנהגתה הוא כשלעצמו תוצאה של השואה ושל גדיעתם של ארזי הלבנון אדירי התורה. כך או כך, מדבריו נגזרת התנגדות אפילו לתקנת הרבנות הראשית, שרק הוסיפה לצום העשירי פרקי תפילה, משנה וקדיש.⁴

קשה להימלט מן הרושם כי הרבנות הראשית לישראל התחשבה בעמדתו של החזון איש ובשל כך נמנעה מלתקן יום מיוחד או תענית מיוחדת.

דעת האדמו"ר מסלונים⁵

גישה שונה לחלוטין מזו של החזון איש נקט האדמו"ר מסלונים. גם לדידו לא ניתן לייסד ולתקן יום אבל ותענית, אולם מסיבה אחרת. לא משום שיסוד יום שכזה הוא הליכה בגדולות ממנו. אדרבה, יום זה, אם יקבע, הוא הליכה בקטנות בלתי נסבלת. קטנות זו של יום שאיננו מסוגל לבטא ולהכיל את מלוא משמעות החורבן, היא שמונעת ממנו לקבל תוקף ממשי.

לא דלותנו ועליבותנו גורמות. מימדי נוראותם של אימי השואה הבלתי נתפסים, הם שיטילו צל עלוב ודל על כל יום זיכרון ותענית שייקבע בידינו. ואלה דבריו:⁶

...דווקא משום שהיקף האסון הוא כה איום ונורא, ששה מליון יהודים שנספו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות, ובתוכם למעלה ממיליון ילדים רכים ועוללים, דבר שלא נשמע כמותו מיום שנברא האדם בעלם. דווקא בגלל נוראותו הטרגדיה, אין בנמצא שום מילה מתאימה אשר תוכל להביע את עומק

³ הדגשה שלי, ש.ב.

⁴ לפני שנים רבות שאלתי את הרב אברהם קרול זצ"ל, שהיה מגדולי שרידי החרב של שארית הפליטה, מדוע אין קובעים לשואה יום זיכרון ותענית? הוא השיבני שבדאי צריך לקבוע יום צום ובכי וכך ראוי לעשות. עוד סיפר לי ששוחח על כך עם הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל ואף הוא, הגרש"ז, טען שאמנם ראוי לקבוע יום תענית אלא שהוסיף: "אין לי כוח ואין לנו כוח".

⁵ הרב שלום נח ברזובסקי זצ"ל בעל 'נתיבות שלום'.

⁶ מתוך קונטרס 'ההרוגה עליך', אסופת מאמרים בענייני השואה לאדמו"ר מסלונים.

זה בגלות, מאחר שגם המלכות דאוד'ע הא הגינה על ישראל במה שהיה אפשר בידן. והשייכות להגלות היה רק משום דמאותן החטאים שנתחייבו גלות נענשו גם בזה. שלכן היה שייך לתקן תענית ואמירת סליחות – ולאותן המקומות לבד. אבל גזירות דהיטלער דהיו על כלל ישראל, דהא היה הולך וכובש מקומות דעיקר ישוב ישראל, ובכל מקום שבא הרג את כל ישראל שהיו שם, והיה בדעתו לכבוש את כל העולם, ולא יכלו לעמוד נגדו עד שריחם השי"ת, הוא גזירת כל ישראל ושייך להחורבן שנמצאנו בגלות, שאין קובעין עוד יום תענית ובכיה כדאיתא בקינות.

בעל אגרות משה מציע אפוא להבחין בין שני סוגי גזרות ופורענויות. הסוג הראשון מתבטא בפורענויות בהיקף רחב ובמקומות שונים בו זמנית. גזרות מסוג זה מתייחסות למקור ולשורש צרות הגלות - הוא חורבן הבית שממנו יצאו לגלות. אין לקבוע עליהן יום מיוחד לתענית ולבכי מעבר לצום החמישי, תשעה באב, באשר חותם החורבן הגדול, אבי הפורענויות כולן, כבר טבוע בהן. השואה כמובן שייכת לסוג זה.

הסוג השני נושא אופי מקומי ומזדמן כגזרות ת"ח ת"ט. גזרות אלה אינן "גזרה כללית כגזרת הגלות והחורבן". משום כך אין מקורן בחורבן הבית ועליהן אין מניעה לתקן תענית ואמירת סליחות כפי שאכן תיקנו בכ' בסיון וכד'. על פי עקרון זה, חומרת הפורענות איננה קובעת את הצורך בייסוד יום תענית חדש. אדרבה, ככל שמימדי הפורענות והחורבן גדולים יותר, כך ייכללו בקטגוריה של הסוג הראשון, שמקורו בחורבן הבית. רק תענית תשעה באב לבדה, כתענית שני החורבנות, היא הביטוי היחיד לזיכרון ולאבל. השואה עם כל נוראותה היא חלק בלתי נפרד מקללת הגלות שהחלה בחורבן הבית ורק כך מתוך ההקשר הזה ניתן לתפוס את משמעותה.⁸

שלוש העמדות שהוצגו כאן משקפות את הרתיעה הברורה של גדולי ישראל מקביעת יום זיכרון תענית ותפילה על קדושי השואה. כאמור, גם קביעתה של הרבנות הראשית לישראל בראשות הרב הרצוג זצ"ל, הייתה מהוססת ומינורית. היא לא חידשה תפילה או תענית ונסמכה על תענית צום העשירי הקיימת מתקנת נביאים מימי קדם.

יום הזיכרון של המדינה

משוחררים מכבלי המסורת ההלכתית והדתית ובניגוד גמור לרבנות הראשית הממלכתית, לא היססו דוד בן גוריון ומנהיגי המדינה בראשית ימיה לקבוע את יום השואה והגבורה בכ"ז בניסן כיום זיכרון ואבל לאומי. בכך עיצבו למעשה את זיכרון השואה בארץ ובתפוצות. מאז ועד הנה, הפך יום כ"ז בניסן בעזרת כלי הממלכה והעוצמה התקשורתית, ליום שבו מתייחד הצבור היהודי עם ששת מליון קדושי השואה. יום כ"ז בניסן חל ימים ספורים לפני יום הזיכרון לחללי צה"ל ויום העצמאות. בכך יצרה המדינה במתכוון או בהיסח הדעת, סמיכות פרשיות טעונה ורבת רושם בין שואה לתקומה. סמיכות זו כשלעצמה מבליטה ומעצימה את זיכרון השואה בקרב העם היושב בציון. התוצאה מדברת בעד עצמה: היום היחיד בשנה שבו מיליוני יהודים מכל הגוונים והעדות מתייחדים

⁸ בעל האיגרות משה תומך את ידותיו בקינה שייסד קלנימוס ב"ר יהודה על גזרות קהילות שו"מ במסע הצלב הראשון בתת"ו. הקינה נאמרת בסדר הקינות של תשעה באב בקהילות אשכנז ופוחתת בפסוק: "מי ייתן ראשי מים ועיני מקור נוזלי". בקינה זו כתב הפייטן: "וכי אין להוסיף מועד שבר ותבערה". משפט זה מהווה מעין מקור וסמך לפסקו של הגר"מ פיינשטיין. שמעתי מתלמידי הגר"ד סולובייצ'ק זצ"ל, כי רבם הר"ד התנגד לציין יום מיוחד לחורבן יהודי אירופה. אף הוא טען כי אין להוסיף על תענית תשעה באב והסתמך על הקינה הנ"ל.

הכאב הצורב בלבב פנימה. דלה מדי היא השפה האנושית מכדי לבטא נכונה את מלוא האכזריות הלא טבעית שהוכיחה המפלצת בצורת אדם, או לתאר את גודל האבדה של חיי דור שלם שנכחד מעל פני האדמה. לבו ומוחו של האדם אינם מסוגלים לתפוס מה התרחש כאן. אין שום ביטוי לכך, כי ההרגשות האנושיות הטבעיות הן אפסיות מדי בשביל להרגיש כאב בעל היקף ועומק איום כזה. רק הדומיה האילמת, "ידום אהרן", היא המבטאת את מחץ לבנו הרבה יותר מכל שאר הביטויים שאינם הולמים ואינם מהווים את הביטוי הנכון בכגון דא.

רק מקונן כירמייהו נביא ה', מסוגל היה לתת מבע לכאבו של כלל ישראל בהתרגש עליו הפורענות, כדבריו "מי ייתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה את חללי בת עמי". דמעה הטבעית המוגבלת, שבשר ודם מזיל מעיניו, אינה מתאימה כדי לבכות את חללי בת עמי. יש צורך בכריאה חדשה, במקור דמעה, כדי לקונן בצורה נכונה והולמת על בית ישראל ועל "עם ה' כי נפלו בחרב".

לפי עמדה זו, אין לקבוע יום תענית ועלינו להימנע אפילו מקינה ובכי. לאחר השואה, איבדנו את מקור הדמעה.

בעוד שהחזון איש מבסס את נימוקו על הצד הפורמאלי של עצם התקנה, האדמו"ר מסלונים בונה את טיעונו על תוכנה יוצא הדופן האיננומאלי של מושא התקנה. לדידו, השואה איננה אירוע שניתן להחיל עליו את הנורמות המקובלות של אבלות וזיכרון.

דעת הרב משה פיינשטיין בעל אגרות משה

בעל אגרות משה ניגש לנושא הדיון מתוך עמדה שונה. לא הגישה הפורמאלית בדבר קביעת תקנות בזמן הזה, גם לא נוראותה וייחודה של השואה מהווים סיבה מהותית למניעת קביעת יום אבלות וזיכרון בתפילה ובתענית. הסיבה היא תפיסת השואה בהקשרה הדתי ההיסטורי. בספר אגרות משה, חלק י"ד ד, סימן נז יא, מסביר הרב פיינשטיין את התנגדותו הנחרצת לתקן יום מיוחד לזיכרון השואה וקדושיה. וכך כותב:

בטעם שלא תיקנו יום קבוע לתענית ותפילה לזכר הרוגי השואה. ובדבר הגזירות שבעה"ד נהרגו ערך עשרה פעמים ששים ריבוא ע"י הרשעים היטלער וחבריו ימ"ש,

שמהראוי הרי היה צורך איזה יום קבוע לתענית ולתפילה שתמה מע"כ על שעדיין לא נעשה כלום. הנה בקינות שכל ישראל אומרים בתשעה באב, מפורש שמה שלא תיקנו יום מיוחד לתענית ולבכיה על גזירות מסעות הצלב, שהיו הגזירות בכל מדינות יוראפ שגרו שם רוב היהודים, ונחרבו כמה עיירות וכרכים, ונקרא על שם שנת תתנ"ו, וגם בא"י הרגו שם הרבה יהודים, משום דאין לקבוע עוד יום לתענית ולבכי, שלכן צריך להזכירם בקינות דאומרים בתשעה באב על חורבן המקדש. ומאותו טעם עצמו אין לקבוע יום אחד מיוחד גם לגזירות שהיו בזמננו, והוא בכלל כל הגזירות שהיו במשך כל הגלות הארוך הזה.⁷

ולא דמי לגזירות דשנת ה' אלפים ת"ח ות"ט ע"י חמעלניצקי ראש הקאזאקן, שנהרגו באוקריינא וחלק מפולין, שקבעו שם יום תענית ואמירת סליחות לעשרים בסיון. משום שלא היתה זו גזרה כללית כגזירת הגלות והחורבן, אלא היו רק בחלק מדינה אחת, שהיתה גזירה נוספת על אותן המקומות. וגם גזירה זו דשנת ת"ח ות"ט לא היתה ע"י המלכויות וממילא לא נמשכה מעצם הגלות והחורבן, אלא היתה ע"י המורדים בהמלכות, שלא שייך זה כל כך למה שהיה

⁷ ההדגשה שלי, ש.ב.

גם אם היו עשרות ימי שואה בלוח השנה לא יצאנו ידי חובה ואין אנו מספיקים לתנות את שבר בת עמי. הנביא זועק: "הוריד כנחל דמעה יומם ולילה אל תתני פוגת לך אל תידום בת עינך" (איכה ב' יח). במובן זה אין כל בעיה לכפול ולשלוש את ימי זיכרון השואה. יש גם מקום לשאול אם תקנת הרבנות הראשית התקבלה והתפשטה בקרב העם ועד כמה היא מחייבת. תהא התשובה אשר תהא, אמירת קדיש ולימוד משניות שיפים לכל ימות השנה, יפים בוודאי ליום עשרה בטבת. לא כן עצרות, טקסים וכיוצא בזה המקובלים במקומותינו שחלקם מועתק ולקוח מדפוסי הזיכרון הממלכתיים, אין להם מקום בעשרה בטבת.

כאמור לעיל, קביעת התאריך של כ"ז בניסן כיום השואה מעוררת הסתייגויות מוצדקות. עם זאת, מצאנו בדברי חז"ל שחכמים השלימו, בדיעבד, עם מנהג שפשט בעם אף שרוחם לא הייתה נוחה הימנו.⁹ אילו היו שלומי אמוני ישראל והמוניו מקבלים את עמדת הרבנות הראשית, אולי היה ניתן לקבוע את יום השואה בתאריך הולם יותר. משסירבו גדולי רבני ישראל, איש איש נימוקו וטעמו, לקבוע יום תענית מיוחד לזיכרון השואה, ומשקבלו על עצמם המוני בית ישראל את יום כ"ז בניסן כיום זיכרון השואה, לא נותר לנו אלא שלא לפרוש מן הצבור ביום אבלם ולא לעשות ח"ו את זיכרון השואה אגודות אגודות.

"כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה והאמת והשלום אהבו". (זכריה ח, יט)

לא נותר לנו אלא שלא לפרוש מן הצבור ביום אבלם ולא לעשות ח"ו את זיכרון השואה אגודות אגודות

עם זכר ששת המיליונים הוא יום כ"ז בניסן. לעובדה זו יתרונות רבים ולא ניתן להפריז במשמעותה. הזדהות עם הגורל היהודי, הגברת תודעת השואה בארץ ובעולם, חיזוק התודעה היהודית לבני הנוער, העמקת תחושת הסולידאריות היהודית כתוצאה מהעיסוק המשותף בנושא השואה ועוד. דווקא המדינה, מוסדותיה וחוקיה האזרחיים, הצליחו לקבוע יום זיכרון לשואה שהתקבל על רוב תושביה ומעורר את הלבבות להזדהות ולצער.

יום הקדיש הכללי? המבוכה

למרות ההסתייגויות מהעיתוי ותכנוניו, ולמרות שהרבנות הראשית לישראל קבעה יום אחר, הציבור הדתי-לאומי משתתף באופן פעיל באירועי יום הזיכרון לשואה ולגבורה בכ"ז בניסן. מוסדות החינוך הממלכתי דתי במסגרות השונות כמו בתי הספר, הישיבות התיכוניות, האולפנות ואפילו ישיבות ההסדר (אלה שמתחילות את זמן הקיץ לפני ר"ח אייר), מציינים בדרך כזו או אחרת את

זיכרון השואה בכ"ז בניסן. בני הציונות הדתית שנטועים עמוק בהווה הישראלית ומקבלים עליהם את עול הממלכה, מזדהים באופן טבעי עם תכני ודפוסי הזיכרון של יום השואה הממלכתי. אפילו חלקים הולכים וגדלים מתוך הצבור החרדי, קשובים לשידורי הרדיו ביום זה, ומה שנדחה להלכה, מתקבל במרוצת השנים למעשה.

אלא שבכך לא די ולא נשלמה התמונה. כראוי לשומרי תורה ומסורת ישראל מקבל על עצמו הצבור הממלכתי דתי את הוראת הרבנות הראשית מימי תפארתה שקבעה את יום עשרה בטבת כיום הקדיש הכללי. ביום זה באים לידי ביטוי דפוסי זיכרון מסורתיים מובהקים שאינם תופסים מקום ביום הזיכרון הממלכתי כגון: תפילה, קדיש, לימוד משנה וכד'.

כך התגלגלו הדברים. כתוצאה מהזדהות עמוקה עם יום הזיכרון לשואה הממלכתי מחד, ועם המחויבות ליום הקדיש הכללי בעשרה בטבת ולתכנוניו מאידך, מתקיימים בידינו למעשה שני ימי זיכרון לשואה. בשורות הבאות אנסה לבטא מבוכה אישית הפוקדת אותי לקראת עשרה בטבת לנוכח כפילות זו של שני ימי שואה.

עצם הכפילות לנוכח זיכרון השואה מעוררת תחושה מלאכותית, כאילו יש זיכרון אזרחי ויש זיכרון דתי שאינם יכולים לדור בכפיפה אחת. אולם, תחושת המבוכה גוברת כשמתחוויר שיום הקדיש הכללי בעשרה בטבת הוא נחלתם של יחידים, רבבה או שתיים לכל היותר. החרדים אינם מקבלים אותו, הציבור הכללי החילוני אינו מקבל אותו והמסורתיים ברובם מתעלמים ממנו. אני מוכן להסתכן בהערכה כי אפילו חלקים רחבים בצבור הדתי-לאומי אינם נוהגים בו מנהגי זיכרון כלשהם. מלבד ניצולי שואה אומרי קדיש שהולכים ומתמעטים, רק בתי ספר של החמ"ד ובתי כנסת קהילתיים מובהקים מקיימים פחות או יותר את הוראות הרבנות הראשית לתוקפו של היום. בכך, מתעצב מעין יום שואה מיגזרי. צריך להכיר במציאות. אירועי עשרה בטבת לזיכרון השואה שהמוני בית ישראל נעדרים מהם הפכו למעין מדורת שבת. בהזכרות סקטוריאלית אין כל פגם, אולם במה שנוגע להנצחת השואה יש בה משהו צורם. אין לך דבר שמבטא את אחדות הגורל היהודי כמו השואה, ואין לך דבר שמבטא סקטוריאליות כמו הנצחת השואה בידי חוג מסויים בעשרה בטבת.

⁹ למשל: ברייתא בגמ' כתובות ג: מנהג שנהגו לכנוס בשלישי "ולא מיהו בידם חכמים".

